

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَّآلِ مُحَمَّدٍ وَّعَجِّلْ فَرَجَهُمْ

تاریخ هنر ایران

پایه دهم و دوازدهم

دوره دوم متوسطه

رشته‌های گرافیک، نقاشی، نمایش و سینما

گروه تحصیلی هنر

زمینه هنر

شاخه فنی و حرفه‌ای

تسلیمی، نصرالله	۷۰۹
تاریخ هنر ایران/ مؤلفان: نصرالله تسلیمی، مجید نیکویی، ماندانا منوچهری. - تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.	۵۵/ت ۵۷۲
۱۳۸ ص. : مصور. - (شاخه فنی و حرفه‌ای)	
متون درسی رشته‌های گرافیک، نقاشی، نمایش و سینما، گروه تحصیلی هنر، زمینه هنر. برنامه‌ریزی و نظارت، بررسی و تصویب محتوا: کمیسیون برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی رشته‌های هنر دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش وزارت آموزش و پرورش.	
۱. هنر- ایران- تاریخ. ۲. هنر ایرانی- تاریخ. ۳. هنر اسلامی- ایران- تاریخ. الف. نیکویی، مجید. ب. منوچهری، ماندانا. ج. ایران. وزارت آموزش و پرورش. کمیسیون برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی رشته‌های هنر. د. عنوان. ه. فروست.	

هنرمندان ما تنها زمانی می‌توانند بی‌دغدغه کوله‌بار مسئولیت و امانتشان را زمین بگذارند
که مطمئن باشند مردمشان بدون اتکاء به غیر، تنها و تنها در چارچوب مکتبشان به حیات جاویدان
رسیده‌اند.

امام خمینی «قُدِّسَ سِرُّهُ»

فهرست مطالب

مقدمه آغاز سخن

۱	فصل اول : دوره پیش تاریخی
۲	درس اول : سپیده دم هنر و تمدن فلات ایران
۹	درس دوم : هنر و تمدن ایلام
۱۷	درس سوم : دوره کوچ
۲۶	فصل دوم : دوره تاریخی
۲۷	درس چهارم : هنر و تمدن ماد
۳۵	درس پنجم : هنر و تمدن هخامنشی
۴۹	درس ششم : هنر و تمدن اشکانی
۵۷	درس هفتم : هنر و تمدن ساسانی
۶۹	فصل سوم : دوره میانه
۷۰	درس هشتم : هنر و تمدن ایران در سده‌های اول تا سوم هجری
۷۸	درس نهم : هنر و تمدن ایران در سده‌های چهارم تا ششم هجری
۸۶	درس دهم : هنر و تمدن ایران در سده هفتم و هشتم هجری
۹۶	درس یازدهم : هنر و تمدن ایران در اواخر سده هشتم و نهم هجری
۱۰۲	درس دوازدهم : هنر و تمدن ایران در سده دهم و یازدهم هجری
۱۱۲	فصل چهارم : دوران جدید
۱۱۳	درس سیزدهم : هنر و تمدن ایران در سده دوازدهم و سیزدهم هجری
۱۲۲	درس چهاردهم : هنر دوره معاصر ایران
۱۳۴	مطالعه آزاد : دوره‌ها و سلسله‌ها
۱۳۶	فهرست منابع و مآخذ

مقدمه

کتاب تاریخ هنر ایران تلاش دارد همگام با نمایش جلوه‌ها، اندیشه‌ها و زیبایی‌های هنر ایران، چشم‌اندازی را پدید آورد تا ارزش‌های معنوی و مادی این سرزمین کهنسال و بالنده را بیشتر و عمیق‌تر بشناسید. برای به‌دست آوردن این شناخت کتاب در چهار فصل با نام‌های دوره پیش تاریخی، دوره تاریخی (باستان)، دوره اسلامی و دوره معاصر و در چهارده درس همراه با نقشه‌ها و تصاویر مختلف، تنظیم شده است. این کتاب دو واحد نظری است و دو ساعت در هفته زمان تدریس آن در یک سال تحصیلی است.

فصل اول کتاب دارای سه درس است که نخست به سپیده دم هنر و تمدن فلات ایران می‌پردازد و در درس دوم هنر و تمدن ایلام شرح داده می‌شود. درس سوم این فصل دوره کوچ نام دارد که به شرح فرهنگ و تمدن اقوامی که بر مناطق مختلف ایران کوچ کردند می‌پردازد.

فصل دوم که دوره تاریخی نام دارد، چهار درس است که در آنها به ترتیب هنر و تمدن ماد، هخامنشی، اشکانی و ساسانی بررسی می‌شود.

دوره اسلامی یعنی فصل سوم کتاب دارای شش درس است که به ترتیب هنر و تمدن ایران از آغاز تا سده سوم هجری، از سده چهارم تا ششم، سده‌های هفتم و هشتم، سده‌های هشتم و نهم، سده‌های دهم و یازدهم و سده‌های دوازدهم و سیزدهم هجری مطالعه و بررسی می‌شود.

فصل آخر کتاب به هنر در دوره معاصر در یک درس و به شکلی خلاصه پرداخته شده است. خواندن این کتاب و دیدن تصاویر آثار زیبای هنری گوناگون در دوره‌های مختلف ایران، خیال شما را با اقوام دوره‌های مختلف همسفر می‌سازد. همچنین مشاهده رشد انواع هنرها و نقاط اوج آنها خلاقیت شما را بالاتر می‌برد.

سخنی با هنرآموزان

هنرآموز گرامی از آنجایی که کتاب تاریخ هنر ایران، درسی نظری است بهتر است برای ایجاد تنوع بیشتر از روش پرسش و پاسخ و بحث و گفتگو استفاده نمایید. این روش گذشته از آن که هنرجویان را فعال تر می‌سازد برای ارزشیابی مستمر نیز مفید است. چنانچه ابتدای درس با نمایش تصویری از آن دوره بر روی پرده سفید، تدریس را آغاز کنید، کنجکاوی هنرجویان را بیشتر و جذابیت موضوع درس را برای آنها دو چندان نموده‌اید. این کتاب برای رشته‌های مختلف هنری استفاده می‌شود. با توجه به رشته هنرجویان شما می‌توانید هنگام آموزش هر درس تأکید بیشتری بر نمونه‌های مرتبط با رشته آنان نمایید و یا تصاویر بیشتری در آن زمینه نمایش دهید. حجم محتوای هر درس به گونه‌ای است که شما می‌توانید آن را در دو جلسه آموزش دهید. در پایان هر جلسه برای استحکام یادگیری می‌توانید خلاصه آنچه را که درس داده‌اید از هنرجویان بخواهید تا به زبان خود بیان کنند. همچنین موضوع‌های مختلفی را در رابطه با یکی از مناطق باستانی یا تاریخی در کلاس ارائه نموده و از هنرجویان بخواهید که آزادانه در مورد یکی از آنها به تحقیق بپردازند و نتایج تحقیق خود را در سر کلاس برای دیگر هنرجویان بازگو کنند. بازدید از آثار باستانی و مناطق تاریخی به همراه ارائه گزارش از آنها نیز برای هنرجویان تجربه به یادماندنی خواهد بود که شما می‌توانید برای هر یک از این گونه فعالیت‌ها امتیازی را اختصاص دهید. در پایان هر درس چند پرسش ارائه شده است که ممکن است همه محتوای درس را پوشش ندهد و تنها به عنوان نمونه است که شما می‌توانید پرسش‌های دیگری طراحی کنید. ایجاد نگرش عمیق هویتی هنگام آموزش تاریخ هنر ایران تنها با هنر و توان آموزشی شما، هنرآموز گرامی امکان پذیر است.

سخنی با هنرجویان

هنرجوی عزیز، آماده سفری شگفت، مرموز و جالب از میان سده‌ها و در اندیشه‌های خلاقانه هنری شوید. چرا که تاریخ هنر بر مبنای اندیشه‌هایی است که از برخورد و تأثیرات فرهنگی پدید می‌آید. و روشن‌کننده معرفت، علم، تاریخ و عادات اجتماعی در زمان و مکانی خاص است همچنین تاریخ هنر کشف‌کننده پیام‌هایی است که در آثار هنری دوره‌های مختلف نهفته است.

هنرجوی گرامی مطالعه دقیق تاریخ هنر ایران شما را با تمدن‌های گذشته و سیر و تحول آثار هنری آنها آشنا می‌کند. چنانچه در کلاس درس با دقت به تصاویر نمایش داده شده توجه کنید سؤال‌های گوناگونی در ذهن شما پدید خواهد آمد که با بیان کردن آنها گذشته از فعال تر شدن در کلاس، یادگیری شما را نیز عمیق تر می‌کند. هنگام بازدید از مناطق مختلف، عکاسی و گزارش نویسی کاری خاطره‌انگیز خواهد بود که در ارزشیابی شما نیز تأثیر خوبی دارد. شما می‌توانید با راهنمایی هنرآموز خود یک گروه مطالعاتی تشکیل داده و یک موضوع از تاریخ هنر را انتخاب کرده و در مورد آن پژوهش انجام دهید. نمایش دادن حاصل کار پژوهش گروهی لذت فراوانی را به همراه دارد زیرا شما به راحتی به سؤال‌های دیگر هنرجویان در رابطه با موضوع پژوهش پاسخ خواهید داد.

هدف کلی

آشنایی با تاریخ هنر ایران از دوران باستان تا قرن معاصر

آغاز سخن

شاید بتوان گفت ایران یا سرزمین پارس، تنها سرزمین متنوع و فوق‌العاده‌ای از نظر جغرافیایی، سیاسی، قومیت‌ها و نژادشناسی در سطح جهان باشد. این سرزمین را بخش‌های متفاوتی از جمله ناحیه مرکزی فلات دربرگرفته که در میان دریای خزر در شمال و خلیج فارس و دریای آزاد در جنوب است. همچنین بخش‌های مرکزی و شرقی فلات را نمک‌زار بزرگی فرا گرفته است که شامل دشت لوت و دشت کویر می‌شود. این ناحیه در گذشته دریاچه بزرگی بوده که امروزه خشک شده است. ناحیه غربی فلات ایران را مناطق کوهستانی، دشت‌های جلگه‌ای و رودخانه‌ای تشکیل می‌دهد که از رشته کوه زاگرس سرچشمه گرفته است. در شمال، سلسله جبال البرز با قله رفیع دماوند از دیگر بخش‌ها جدا شده است. در شمال شرقی رشته کوه‌های خراسان در امتداد سلسله جبال البرز وجود دارد و مانعی طبیعی را میان فلات ایران و آسیای مرکزی ایجاد کرده است.

در فلات ایران گونه‌های طبیعی بسیاری با تغییرات آب و هوایی و اقلیمی وجود دارد. وجود مناطق جلگه‌ای، مناطق جنگلی پراکنده و متراکم، مناطق کویری و بیابانی و مراکز نیمه‌خشک و ... شرایط آب و هوایی چهار فصل را شاخص کرده است. همچنین وجود انواع قوم‌ها و نژادهای پراکنده باعث ایجاد زمینه‌های فرهنگی و هنری و گونه‌های زبانی و لهجه‌ای را سبب شده است. این تنوع جغرافیایی، قومی، فرهنگی و ... عامل اصلی گوناگونی و پدید آمدن مراکز متفاوت در جغرافیای فلات ایران است که هر منطقه براساس نوع زندگی و شرایط محیطی، آثاری پدید آورده است.

این آثار شکوهمند و فاخر در طی روزگاران متفاوت به همت هنرمندانی گمنام پدید آمده است. هر چند که بسیاری از این آثار به‌ویژه میراث دوران تاریخی به‌مرور به فراموشی سپرده شده‌اند. بعدها، به شکل داستان‌هایی، در ساختار روایتی و ادبی به جای مانده‌اند

▲ شکل ۱- نقشه فلات ایران

که شاخص آن‌را می‌توان در اثر بزرگ حماسی ایران، شاهنامه فردوسی دید. این داستان‌ها به روشنی دلالت بر حقایق تاریخی دارند هرچند به گونه خیال‌پردازانه‌ای ارائه شده‌اند. با این حال پس از گذشت سالیان متمادی سرانجام در سده سیزدهم هجری (۱۹ میلادی) با شکل‌گیری علم باستان‌شناسی توجه خاصی و تحولاتی در زمینه شناخت هنر ایران در ادوار مختلف پدید آمد. از این زمان به بعد میل و علاقه بسیاری از حاکمان و والیان مناطق مختلف را به آثار تاریخی به‌دلیل قدرت یا منفعت طلبی و یا با اهداف هنرشناسانه به این جریان جلب کرد. تا جایی که آنها را بر آن داشت تا به ایجاد نقش برجسته‌هایی به سبک و سیاق آثار تاریخی و باستانی در کنار آثار شناخته شده، بپردازند (شکل ۱). این گرایش به درون خانه‌ها، کاخ‌ها و دیگر بناها نیز به صورت نقش

▲ شکل ۲- نقشه مناطق برجسته باستانی در ایران

▲ شکل ۳- ظرف سنگی، تمدن جیرفت، هزاره سوم پ.م

برجسته و کاشی لعاب‌دار، کشیده شد (شکل ۲).
 به دلیل این توجه، علاقه به حفاری در مناطق باستانی
 روز به روز بیشتر می‌شود. اولین زمینه فعالیت‌های رسمی
 باستان‌شناسی در ایران کاوش در منطقه باستانی شوش بوده
 که در بین سال‌های ۳۱-۱۲۲۹ شمسی انجام پذیرفته است.
 پس از فعالیت گروه‌های باستان‌شناسی در ایران
 توسط باستان‌شناسان خارجی و داخلی آنچه به تحقق رسید
 آشکارسازی و شناخت فرهنگ تاریخی و ملی ایران است
 که همچنان ادامه دارد. از مهم‌ترین یافته‌های جدید به همت
 باستان‌شناسان ایرانی کشف منطقه باستان‌شناسی ناشناخته
 دشت لوت به‌ویژه سرزمین آرت در جیرفت با قدمتی ۵۰۰۰
 ساله است. براساس آثار به‌دست آمده می‌توان دریافت که
 این منطقه تاریخی دارای رشد فرهنگی و بالنده‌ای بوده و در
 اواخر هزاره چهارم پیش از میلاد شکل گرفته است. با این
 کشف چنین به نظر می‌رسد که بایستی دید تازه‌ای نسبت به
 شکل‌گیری مناطق و تمدن‌های همجوار داشت (شکل ۳).

▲ محوطه و تپه‌های باستانی هزاره ششم تا چهارم پ. م.
▲ شهرهای باستانی هزاره پنجم تا سوم پ. م.